

Práva dieťaťa v názoroch žiakov základných a stredných škôl

Autor: Mgr. Marcela Bieliková

Anotácia: Príspevok sumarizuje najzaujímavejšie výsledky výskumu ľudských práv a práv dieťaťa v školskom a rodinnom prostredí

Kľúčové slová: práva dieťaťa, právne vedomie žiakov základných a stredných škôl, postoje k ľudským právam

„Ľudstvo je povinné dať dieťaťu to najlepšie, čo má!“ Deklarácia práv dieťaťa

Vychádzajúc zo Všeobecnej deklarácie ľudských práv, z Deklarácie práv dieťaťa a z Dohovoru o právach dieťaťa má každé dieťa právo na rodičovskú lásku, vzdelanie a zábavu. Človek by sa mal snažiť, aby deti tieto práva mali. Nové chápanie dieťaťa ako jedinečnej a neopakovateľnej bytosti a nositeľa základných práv našlo svoje naplnenie už v Deklarácii práv dieťaťa OSN, ale veľmi konkrétne v **Dohovore o právach dieťaťa, ktorý vychádza z princípu najvyššieho záujmu dieťaťa. Veď ľudstvo je povinné dať dieťaťu to najlepšie čo má.**

Jednou zo základných podmienok úspešného naplňania Dohovoru o právach dieťaťa je aj dostatok informácií o Dohovore a jednotlivých právach. **Článok 42 zaväzuje krajiny široko informovať o zásadách a ustanoveniach Dohovoru a to ako medzi dospelými tak aj medzi deťmi. Dohovor o právach dieťaťa má vytýčené 3 základné ciele:**

- potvrdiť deťom práva obsiahnuté v iných zmluvách pre všetkých ľudí
- posilniť základné práva človeka s ohľadom na osobitosti a zraniteľnosť detí
- vypracovať normy bezprostredne sa dotýkajúce detí

Dohovor o právach dieťaťa sa opiera o nasledovné hlavné princípy: nediskriminácia, najlepší záujem dieťaťa, právo na život a vývin a rešpektovanie názoru dieťaťa¹.

Výskum ľudských práv a práv dieťaťa v školskom a rodinnom prostredí sa realizuje v rámci dlhodobého monitoringu vzdelávania a uplatňovania ľudských práv a súvisí s naplňaním priority III (Výchova, vzdelávanie, odborná príprava a výskum v oblasti ľudských práv) Celoštátnej stratégie ochrany a podpory ľudských práv v Slovenskej republike. Cieľom reprezentatívneho celoslovenského výskumu výchovy k ľudským právam a právam dieťaťa v školskom a rodinnom prostredí bolo kontinuálne zmapovať a analyzovať právne vedomie žiakov, zdroje informácií o ľudských právach (zastúpenie školy a rodiny) a úroveň spolupráce školy a rodiny žiaka pri výchove k ľudským právam, ako aj mieru participácie rodičov na výchove detí k ľudským právam a právam dieťaťa. Súčasne poukázať na nedostatky v dodržiavaní ľudských práv, ako v prostredí školy tak aj rodiny a výsledky porovnať so zisťovaniami z rokov 2007, 2009, 2012, 2014 a 2016 s cieľom načrtnúť vývojové trendy skúmaných javov. Veď jednou zo základných podmienok naplňania Dohovoru o právach dieťaťa je dostatok informácií. *Len tak je možné aby sa myšlienky a zásady Dohovoru pretransformovali do každodenného života.*

V predložennom príspevku poukážem na najzaujímavejšie výsledky zamerané na znalosti, zdroje poznatkov o ľudských právach a právach dieťaťa žiakov základných a stredných škôl a ich postoje ku konkrétnym výrokom

¹ Dohovor o právach dieťaťa, v znení zmeny článku 43 ods. 2 Dohovoru z 12. decembra 1995

1.Právne vedomie mládeže

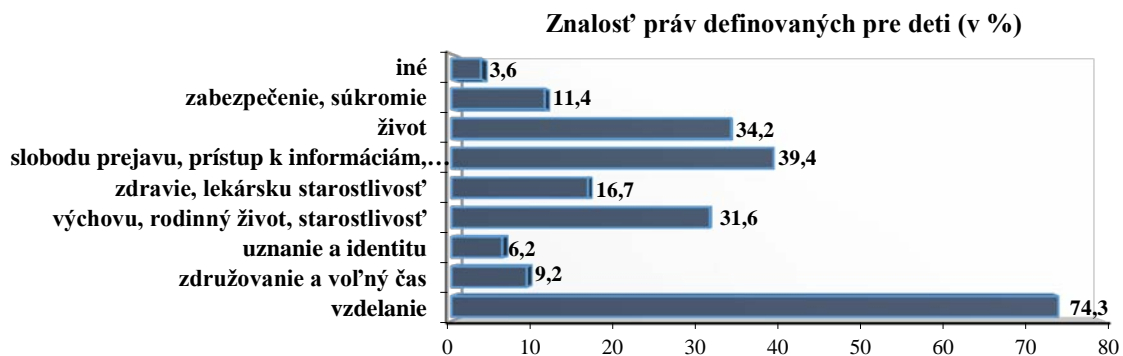
Výskum výchovy k ľudským právam a právam dieťaťa vychádza z definície pojmu výchovy a vzdelávania k ľudským právam, ktorá bola po prvýkrát zverejnená v Správe generálneho tajomníka OSN na 52. zasadnutí Valného zhromaždenia OSN v roku 1997:

„... výchova a vzdelávanie k ľudským právam sa definuje ako proces výchovy, pokus o rozšírenie informovanosti, zameraný na vytváranie všeobecnej kultúry, ponímajúcej ľudské práva prostredníctvom vstúpenia vedomostí a zručností, ako aj formovania postojov, ktoré sa zameriavajú na: zvýšenie rešpektovania ľudských práv a základných slobôd, úplný rozvoj osobnosti a ponímanie ľudskej dôstojnosti, propagáciu porozumenia, tolerancie, rovnosti šancí a priateľstva medzi národmi, ako aj rasovými, národnostnými, etnickými, náboženskými a jazykovými skupinami, sprostredkovanie možnosti efektívne sa zúčastňovať na verejnom živote pre každého človeka.“

1.1 Znalosť konkrétnych práv definovaných pre deti

Zo súboru oslovených respondentov (N=2762) sme na otázku získali **4743 konkrétnych práv dieťaťa**, **70/3,4%** volilo možnosť **neviem** a až **701/25,4%** na otázku **neodpovedalo**. Z konkrétnych odpovedí vyplynulo, že najznámejšími právami dieťaťa sú pre žiakov základných a stredných škôl nasledujúce práva: **právo na vzdelanie**, ktoré uviedlo **74,3%** žiakov, **právo na slobodu prejavu, slobodu náboženstva a prístupu k informáciám (39,4%)**, **právo na život, lásku (34,2%)** a **právo na výchovu, starostlivosť rodičov a rodinu (31,6%)**. Medzi menej frekvencované odpovede patrilo právo na zdravie a lekársku starostlivosť (16,7%) a právo na bezpečie a súkromie (11,4%). Pod hranicou 10% sa nachádzalo u respondentov právo na združovanie a voľný čas a kamarátov (9,2%), na vlastnú identitu, dôstojnosť a uznanie (6,2%), pričom oproti roku 2016 dochádza k miernemu poklesu (rok 2016 7,5%). Žiaci vo svojich odpovediach spomenuli takmer všetky základné práva dieťaťa definované v dokumente Dohovor o právach dieťaťa. Hoci poradie preferencie jednotlivých ľudských práv a práv dieťaťa zostáva nezmenené, mladí ľudia si stále viac uvedomujú dôležitosť práva na vzdelanie, ktoré zaznamenáva nárast (rok 2016 70,5%, rok 2018 74,3%).

Graf č. 1

Poznámka: Súčet odpovedí presahuje 100 % z dôvodu možnosti uviesť viac odpovedí

Rozdiely medzi súborom **žiakov základných škôl** a **súborom žiakov stredných škôl** poukázali na skutočnosť, že v oboch súboroch dominuje právo na vzdelanie (ZŠ 74,8%, SŠ 73,9%). Bez rozdielu typu navštevovanej školy oslovení aj uvádzali právo na slobodu prejavu, náboženstva a prístupu k informáciám (ZŠ 39,1%, SŠ 39,7%), právo na život a lásku (ZŠ 34,3%, SŠ 34,1%) a právo na zdravie a zdravotnú starostlivosť (ZŠ 16,4%, SŠ 17,1%). Pri ostatných definovaných základných právach dieťaťa existujú rozdiely podľa typu navštevovanej školy. Zatiaľ čo mladší žiaci výrazne častejšie definovali právo bezpečie, zabezpečenie a súkromie (ZŠ 17,6%, SŠ 5,6%) a právo na združovanie, voľný čas a kamarátov

(ZŠ 12,3%, SŠ 6,3%), u stredoškolákov sa objavuje vo vyššom percente právo na uznanie a identitu (SŠ 9,1%, ZŠ 3,1%) a čo je zaujímavé právo na výchovu, rodinný život a starostlivosť (SŠ 33,1%, ZŠ 30,1%). A tak zatiaľ čo mladší žiaci uvedené právo často vnímajú ako samozrejmé, starší si už plne uvedomujú jeho dôležitosť a to, že neprislúcha každému. Je teda zrejmé, že vo vyššom veku je pre jedinca dôležité popri práva na vzdelanie a slobode prejavu a prístupu k informáciám aj právo na rodinný život a starostlivosť. V mladšom veku sa dôraz kladie popri vzdelaníu a slobode prejavu najmä na právo na združovanie, voľný čas, hru a kamarátov. Výsostné miesto v definovaných právach žiakov základných aj stredných škôl zaujímalo aj právo na život a lásku, ktoré deklarovala viac ako tretina oslovených ako zo základných tak aj zo stredných škôl.

Na základe **porovnania znalostí konkrétnych práv dieťaťa** u žiakov základných a stredných škôl v **analyzovanom výskume (rok 2018) a vo výskumoch realizovaných v rokoch 2007, 2009, 2012, 2014 a 2016** možno konštatovať, že vo všetkých sledovaných rokoch sa na prvých miestach poradia objavilo **právo na vzdelanie, právo na slobodu prejavu a prístup k informáciám, právo na výchovu a rodinu a právo na život**. Podnetná sa javí skutočnosť, že tak ako v predchádzajúcich rokoch najčastejšie zdôrazňované právo je právo na vzdelanie, pričom zaznamenáva neustále stúpajúci trend. Mladí ľudia mu pripisujú stále väčšiu dôležitosť uvedomujúc si význam vzdelania pre život a uplatnenie v živote. Obdobná situácia je aj v prípade práva na život a lásku. Hoci právo na slobodu prejavu a prístup k informáciám dosahuje vysoké percentuálne zastúpenie, nedosahuje takú hodnotu ako pri predchádzajúcom zisťovaní. Aj tak je však zrejmé, že mladí ľudia si vysoko cenia slobodu pri presadzovaní vlastného názoru, možnosti prístupu k informáciám a slobodu rozhodovania a náboženstva. Výsledky skúmania celkovo potvrdili vysokú mieru informovanosti. Tak zatiaľ čo v roku 2007 14,4% nevedelo definovať práva dieťaťa a v roku 2009 to už bolo takmer 30% (29,2%), v roku 2018 je to len 3,4% opýtaných. Zistenia z aktuálneho roku potvrdili, že súčasní mladí ľudia disponujú výrazne väčším objemom vedomostí, kedy „len“ necelé 4% (3,4%) oslovených priznalo, že práva dieťaťa nepozná. Uvedené percento je však potrebné doplniť tými, ktorí na otázku neodpovedali (N=701/25,4%). Inapriek tomu zistenia svedčia o úspechoch vo vzdelávaní v oblasti ľudských práv žiakov základných a stredných škôl.

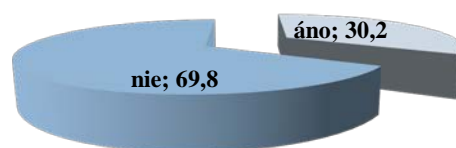
1.2 Znalosť dokumentu Dohovor o právach dieťaťa

Základným a komplexným dokumentom pojednávajúcim o právach dieťaťa je medzinárodne uznávaný dokument Dohovor o právach dieťaťa. Dohovor zahŕňa garancie práv dieťaťa, a to ako základných občianskych práv a slobôd, tak aj hospodárskych, sociálnych a kultúrnych práv. Spája teda v sebe ochranu práv dieťaťa. Dohovor je založený na 4 základných princípoch: zákaz diskriminácie, záujem dieťaťa ako prvoradé hľadisko pri akejkoľvek činnosti týkajúcej sa detí, prirodzené právo na život, rešpektovanie práva dieťaťa na vlastný názor. V súlade s Dohovorom o právach dieťaťa vzdelávanie slúži rozvíjaniu osobnosti, nadania, duševných a fyzických schopností dieťaťa a príprave na zodpovedný život. Jednou zo základných podmienok úspešného napĺňania myšlienok Dohovoru je dostatok informácií

Výsledky potvrdili, že prevažná väčšina oslovených a to až 69,8% žiakov základných a stredných škôl nepozná presný názov dokumentu pojednávajúcom o právach dieťaťa Dohovor o právach dieťaťa. Znalosť dokumentu potvrdila len necelá tretina (30,2%). Presný názov **Dohovor o právach dieťaťa** uviedlo **19,2%**, čo je výrazne nižšie percento ako v roku 2016 (rok 2016 27,9%), **1,2% žiakov** deklarovalo síce znalosť, ale **neuviedlo konkrétny názov a 9,8% označilo iný dokument** venujúci sa ľudským právam.

Graf č. 2

Znalosť Dohovoru o právach dieťaťa (v %)

Z respondentov, ktorí pripustili znalosť dokumentu o právach dieťaťa sú to skúmané ženy, ktoré častejšie ako muži uviedli presný názov Dohovoru (ženy 68,6%, muži 62,9%), iný názov prezentovali viac muži. Správny názov dokumentu, v ktorom je uvedený úplný popis práv dieťaťa vedelo uviesť najviac oslovených z najvyššieho skúmaného ročníka štúdia (ZŠ 7. ročník 65,5%, 8. ročník 48,5%, 9. ročník 57,5%, SŠ 1. ročník 65,8%, 2. ročník 67,1%, 3. ročník 84,9%). Celkovo možno konštatovať, že vedomosti o Dohovore o právach dieťaťa prezentovali vo vyššej miere stredoškólači, mladší žiaci častejšie uvádzali iný dokument o ľudských právach. Znalosť Dohovoru o právach dieťaťa ako základného ľudskoprávneho dokumentu pre deti prezentovali najmä žiaci z Košického kraja a to až 85,6% a len 14,4% uviedlo iný dokument o ľudských právach. Za nimi nasledujú respondenti zo škôl v Nitrianskom a Prešovskom kraji (NR 76,5%, PO 66,7%). Zarážajúce je, že z respondentov, ktorí deklarovali vedomosti o dokumente o právach dieťaťa len približne každý druhý oslovený z Trenčianskeho kraja uviedol presný názov a polovica označila iný dokument. Diferenciácie podľa veľkosti bydliska dokumentujú, že sú to prevažne žiaci pochádzajúci z veľkomiest, ktorí prezentovali najviac vedomostí o konkrétnom dokumente, pričom je zaujímavé, že približne rovnaké zastúpenie mali aj oslovení z najmenších obcí (do 2000 obyvateľov 72,1%, 2001-10 000 55,6%, 10 001-50 000 74,2%, 50 001-100 000 54,8%, nad 100 000 74,5%). Predpokladáme, že často išlo o žiakov navštevujúcich školy v mestách, často avšak žijúci v okolitých obciach. Veď práve veľkomestá poskytujú žiakom a školám najväčšie možnosti získania vedomostí nielen vo výučbe, ale aj aktívnymi formami.

Konkrétnu znalosť práv dieťaťa prezentovalo 27,8% **žiacov základných škôl**, čo je výrazne nižšie ako pri zisťovaní v roku 2016 (rok 2016 37,8%) a 32,2% **žiacov stredných škôl**. Hodnoty za stredoškólačov sú takmer identické (SŠ: rok 2016 31,7%, rok 2018 32,2%). Dohovor o právach dieťaťa označilo 190/56,5% mladších žiakov a 320/73,9% stredoškólačov. Iný dokument uviedlo 43,5% opýtaných zo základných škôl a 26,1% zo stredných škôl. Celkovo možno konštatovať, že v oboch podsúboroch prevažujú vo vedomostiach oslovených žiakov znalosti konkrétneho Dohovoru o právach dieťaťa ako uceleného dokumentu o právach dieťaťa (ZŠ 56,5%, SŠ 73,9%). U žiakov stredných škôl sú poznatky markantnejšie a menej oslovených volilo iný dokument o ľudských právach (iný dokument: ZŠ 43,5%, SŠ 26,1%). Je zrejmé, že na vyššom stupni vzdelania žiaci disponujú väčším objemom vedomostí. U starších žiakov dochádza vo vzdelávaní k orientácii na základné dokumenty o ľudských právach a právach dieťaťa, zatiaľ čo na nižšom stupni sa vo výučbe preberajú skôr špecifické ľudskoprávne témy.

Graf č. 3

Znalosť Dohovoru o právach dieťaťa porovnanie ZŠ a SŠ (v%)

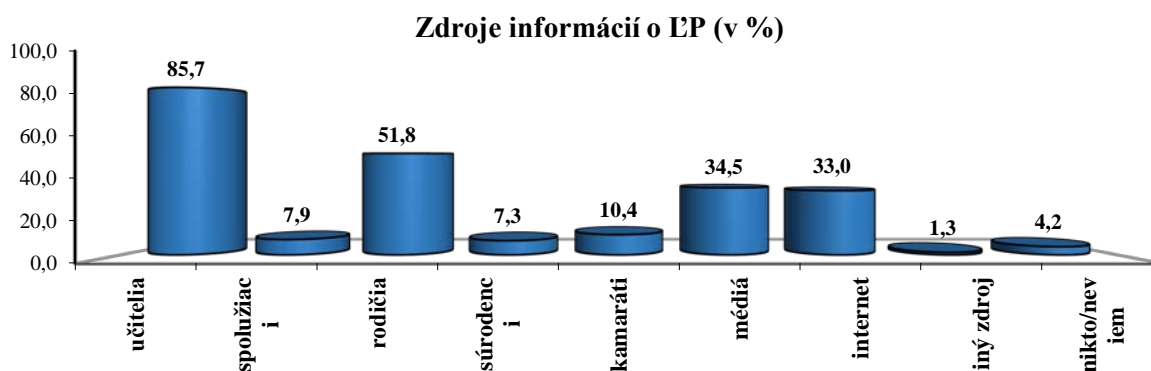
Určité rozdiely sa potvrdili aj vzhľadom na vzdelanie rodičov. Možno konštatovať, že s výškou vzdelania otca priamo úmerne stúpa percento žiakov so znalosťou konkrétneho dokumentu o právach dieťaťa. A tak až približne 65% žiakov s rodičmi s úplným stredoškolským a vysokoškolským vzdelaním (úplné stredoškolské vzdelanie: matka 66,1%, otec 68,6%, vysokoškolské vzdelanie: matka 65,8%, otec 65,6%) uviedlo presný názov dokumentu Dohovor o právach dieťaťa. Zaujímavá je skutočnosť, že správny názov dokumentu - Dohovor o právach dieťaťa označilo najviac oslovených s matkou so stredoškolským vzdelaním bez maturity (72,1%). Je teda zrejmé, že vedomosti získané v škole tvoria významný základ poznatkov pre život a vplyv rodiny nie je až tak znateľný.

Na základe porovnania znalostí Dokumentu za sledované roky možno konštatovať, že zatiaľ čo v roku 2009 znalosti dokumentu potvrdila štvrtina oslovených, v ostatných rokoch to bola približne tretina. Najvyššiu hodnotu však dosiahla v prvom roku zisťovania, kedy až 38,4% oslovených žiakov konkretizovalo presný názov dokumentu o právach dieťaťa. V súčasnosti zaznamenávame mierny pokles vedomostí. Vysoké percento skúmaných žiakov základných a stredných škôl je nedostatočne informovaných o základnom dokumente práv dieťaťa, čo naznačuje, že v danej oblasti je ešte veľa rezerv.

1.3 Zdroj informácií o právach dieťaťa

Najčastejším uvádzaným zdrojom poznatkov a informácií z oblasti ľudských práv a práv dieťaťa je jednoznačne učiteľ. **Až 85,7%** oslovených žiakov základných a stredných škôl označilo **učiteľa** za osobu, ktorá ich oboznámila s ľudskými právami a právami dieťaťa. Za učiteľom nasledujú **rodičia**, ktorých uviedol **každý druhý (51,8%)** respondent. Aj médiá (televízia, rozhlas, tlač) zohrávajú významnú úlohu pri zvyšovaní vzdelania žiakov v oblasti ľudských práv. Tretina oslovených (**34,5%**) prezentovala **mediá** ako zdroj informácií. Stále zvyšujúci podiel **internetu** sa potvrdil aj v tomto prípade, kedy **opäť tretina (33,0%)** skúmaných žiakov ho vníma ako dôležitý zdroj informácií o právach človeka. Približne **každý desiaty (10,4%)** žiak základnej a strednej školy sa oboznámil so základnými právami dieťaťa a ľudskými právami v partii **kamarátov**, **7,9%** a **7,3%** u **spolužiakov a súrodencov**. Približne 5% skúmaných však uviedlo, že im takéto **informácie chýbajú (4,2%)**.

Graf č. 4

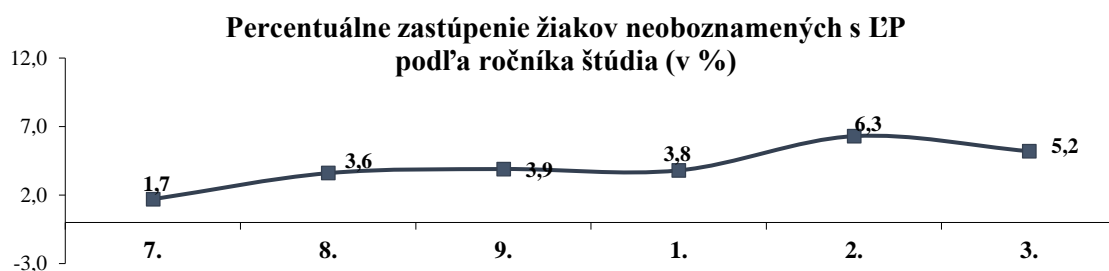
Poznámka: Súčet odpovedí presahuje 100 %, možnosť uviesť viac odpovedí súčasne

Informácie o právach dieťaťa priznali výraznejšie dievčatá. Len 2,9% opýtaných žien a 5,7% mužov sa vyjadrilo, že ich o ľudských právach a právach dieťaťa nikto neinformoval. Ak výsledky porovnáme podľa konkrétneho zdroja informácií zistíme, že poradie jednotlivých zdrojov je identické u oboch pohlaví v prvých dvoch vybraných číslach. Najčastejším zdrojom informácií o právach dieťaťa sú ako pre ženy tak aj pre mužov učiteľia, pričom

výraznejší podiel vykazovali skúmané ženy (ženy 91,0%, muži 79,7%). Za nimi nasledujú rodičia ako zdroj poznatkov. Ženy častejšie ako muži uvádzali okrem už spomínaných pedagógov aj rodičov (ženy 55,0%, muži 48,0%), ale aj, čo je zaujímavé aj internet (ženy 34,5%, muži 31,2%). Je teda zrejmé, že dievčatá sa viac pri práci s internetom zameriavajú na rozširovanie vedomostí. Spolužiaci dominujú v odpovediach mužov, pričom rozdiel je len minimálny, obdobne ako kamaráti. Ako dokumentujú výsledky, významné miesto popri škole a rodine zohrávajú pri informovaní mladých ľudí aj médiá a internet. A práve tu je dôležité si uvedomiť, že médiá poskytujú mladým ľuďom nielen pozitívne vnemy. Obrovský rozmach zaznamenávajú moderné informačné technológie, počítač, internet, mobilný telefón, virtuálna realita. Prinášajú množstvo poznatkov, výhod, ale aj rizík. Je preto dôležité, aby rodičia vedeli, čo mladí v médiách, na internete a sociálnych sieťach sledujú a čo zvereňujú.

Informácie o právach dieťaťa od učiteľov a rodičov získali o niečo častejšie mladší žiaci, žiaci základných škôl (učiteľ: ZŠ 7. ročník 90,6%, 8. ročník 88,4%, 9. ročník 85,9%, SŠ 1. ročník 86,6%, 2. ročník 80,6%, 3. ročník 83,6%, rodičia: ZŠ 7. ročník 58,4%, 8. ročník 53,7%, 9. ročník 49,5%, SŠ 1. ročník 53,4%, 2. ročník 48,6%, 3. ročník 47,5%). V prípade učiteľov a rodičov ako zdroja informácií zaznamenávame v stredných školách nepriamu úmernosť. So zvyšovaním ročníka tak klesá percento tých, ktorí uvádzali učiteľov a rodičov ako zdroj vedomostí o ľudských právach. Internet dominuje v odpovediach žiakov najnižšieho a najvyššieho ročníka strednej školy (ZŠ 7. ročník 23,8%, 8. ročník 28,1%, 9. ročník 33,6%, SŠ 1. ročník 41,4%, 2. ročník 33,2%, 3. ročník 37,0%) a má výrazne vyššie zastúpenie ako u mladších žiakov. Obdobná situácia je aj v prípade médií. Opäť najvyššie zastúpenie je u žiakov najnižšieho ročníka strednej školy a následne najvyššieho a dosahuje výrazne vyššie hodnoty ako u mladších žiakov. Všeobecne však možno konštatovať, že pomerne vysoké percento oslovených žiakov ako základných tak aj stredných škôl vníma médiá ako významný zdroj poznatkov z oblasti ľudských práv. Kamaráti sa najvýraznejšie objavujú v odpovediach žiakov 9. ročníkoch základnej školy, kde ich za zdroj informácií označilo až 12,0% opýtaných, ale len 8,4% žiakov 8. ročníka základnej školy. Výraznejšie zastúpenie majú kamaráti u stredoškolákov. Z výsledkov skúmania je zrejmé, že je to škola a rodina, ktoré zohrávajú najdôležitejšiu úlohu pri rozširovaní vedomostí z oblasti ľudských práv a práv dieťaťa, aj keď nezastupiteľnú úlohu zaujímajú aj médiá a stále viac sa v živote človeka presadzujúci internet.

Graf č. 5

Na absenciu informovanosti poukazovali, ako už bolo uvedené, vo väčšej miere muži (muži 5,7%, ženy 2,9%), respondenti z rodín s jedným vlastným a jedným nevlastným rodičom a z iného ako definovaného rodinného prostredia (7,3%), s rodičmi s najnižším (základným) vzdelaním rodičov (matka: 5,6%, otec: 3,8%). Zaujímavým sa javí poznatok, že neinformovanosť potvrdilo najviac žiakov pochádzajúcich z veľkomiest a následne z veľkých miest do 100 000 obyvateľov, pričom so znižovaním počtu obyvateľov percento klesá (do 2000 obyvateľov 3,8%, 2001-10 000 2,9%, 10 001-50 000 4,2%, 50 001-100 000 6,0%, nad 100 000 8,1%), predovšetkým z Trnavského kraja (TT 6,0%) a z Košického (KE 5,8%). Najmenej deklarovali chýbajúce vedomosti oslovení z Prešovského kraja, len 7/1,7%.

Porovnaním súboru žiakov základných škôl a žiakov stredných škôl vo vzťahu k zdroju informácií o právach dieťaťa sa zistilo, že absenciu informácií o ľudských právach a právach dieťaťa pociťujú výrazne viac stredoškoláci ako mladší žiaci (SŠ 5,2%, ZŠ 3,1%). Sú to žiaci základných škôl, ktorí častejšie označovali učiteľa (ZŠ 88,4%, SŠ 83,4%) a rodičov (ZŠ 53,9%, SŠ 49,9%) ako zdroj poznatkov, zatiaľ čo u žiakov stredných škôl vyššie zastúpenie vykazovali médiá (SŠ 38,8% ZŠ 29,7%) a najmä internet (SŠ 37,1% ZŠ 28,4%), ale aj spolužiaci, súrodenci a kamaráti. Poradie osôb je pritom za obidva súbory identické.

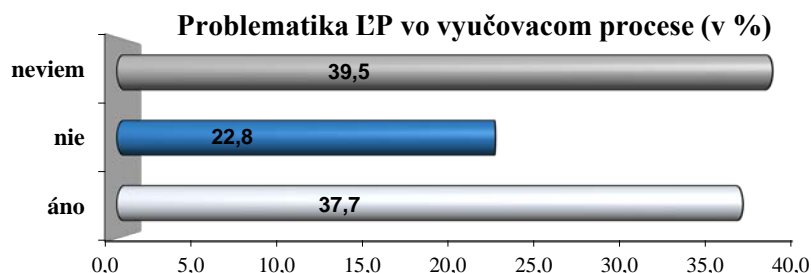
Na základe analýzy výpovedí žiakov stredných škôl **podľa typu strednej školy** sa zistilo, že u žiakov gymnázií majú výraznejšie zastúpenie ako zdroj informácií učiteľa (G 88,0%, SOŠ 80,9%), médiá (G 45,2%, SOŠ 35,9%) i internet (G 43,2%, SOŠ 34,3%). Naopak žiaci odborných škôl viac preferujú spolužakov (SOŠ 8,4%, G 7,7%), kamarátov (SOŠ 11,8%, G 9,6%) ale aj súrodencov (SOŠ 8,1%, G 6,8%). Rovnaké percento gymnazistov ako žiakov odborných škôl označilo rodičov (G 49,6%, SOŠ 50,2%). Žiaci odborných škôl častejšie pripúšťajú fakt, že ich o právach dieťaťa nikto neinformoval. (SOŠ 6,3%, G 2,6%).

Porovnaním výsledkov za sledované roky 2007 až 2018 sa potvrdil mierne pozitívny trend. Len 4,3% oslovených žiakov základných a stredných škôl uviedlo, že nemá informácie o základných právach dieťaťa pričom je zrejмый klesajúci trend. Výnimku predstavuje len rok 2007, kedy zaznamenávame najnižšiu hodnotu za celé sledované obdobie. Aj to svedčí o mierne zlepšujúcej sa situácii v informovanosti mladých ľudí o ľudských právach a právach dieťaťa. Za roky zisťovania viac ako 80% oslovených žiakov základných a stredných škôl označilo za základný zdroj informácií pedagógov a teda výučbu v škole (rok 2007 88,6%, rok 2009 75,2%, rok 2012 82,8%, rok 2014 82,7%, 2016 86,3%, rok 2018 85,7%). Zároveň stúpa percento tých, ktorí získali informácie od spolužakov, kamarátov i súrodencov a klesá význam médií. Aj vplyv internetu na vedomosti žiakov zaznamenáva v súčasnosti oproti predchádzajúcemu zisťovaniu mierny pokles. Celkovo sa tak stále viac posilňuje úloha školského vzdelávania v oblasti ľudských práv, ale aj rodiny a informačných technológií.

1.4 Problematika ľudských práv vo vyučovacom procese

S obsahom ľudských práv sa **v procese výučby oboznámilo 37,7%** oslovených žiakov a takmer každý štvrtý (**22,8%**) uviedol, že problematiku ľudských práv v škole **nepreberali**. Približne **40% (39,5%)** skúmaných sa však k otázke nevedelo alebo nechcelo vyjadriť.

Graf č. 6

Analýzou **konkrétnych vyučovacích predmetov** sa zistilo, že v odpovediach respondentov, ktorí uviedli vyučovací predmet s problematikou ľudských práv (N=1220) dominovala **občianska náuka (64,9%)**. Ostatné predmety sú pod hranicou 10%, a to etika, dejepis a iný predmet, náboženská výchova, prírodovedné predmety, matematika a slovenský jazyk, náuka o spoločnosti a ekonomika.

S problematikou ľudských práv sa vo vyučovacom procese častejšie podľa výpovedí stretávajú skúmané ženy (ženy 40,5%, muži 34,5%). Takmer každý štvrtý oslovený však uviedol, že sa s problematikou ľudských práv vo vyučovacom prostredí nestretol (muži 24,9%, ženy 21,3%), pričom výraznejšie zastúpenie vykazovali muži. Približne 40% respondentov bez ohľadu na pohlavie nevedelo na otázku odpovedať a percento je výrazne vyššie ako pri predchádzajúcom zisťovaní. Ženy rovnako ako muži najčastejšie ako predmet s problematikou ľudských práv označili občiansku náuku. Nasleduje etika a dejepis, kde dominujú skúmaní muži (etika: muži 11,1%, ženy 10,4%, dejepis: muži 11,1%, ženy 9,2%). Približne 4% oslovených, mužov i žien označilo náboženskú výchovu. Ostatné predmety mali v odpovediach nízke percentuálne hodnoty. Vo vyučovacom procese sa s problematikou ľudských práv viac stretávali stredoškólači ako žiaci základných škôl (SŠ 39,4%, ZŠ 35,8%), pričom je výraznejšie zastúpená v učebných osnovách predmetov gymnázií (G 49,0%, SOŠ 35,0%). Na absenciu výučby ľudských práv najviac poukazovali najviac žiaci najvyššieho skúmaného ročníka, 3. ročníka strednej školy, najmenej žiaci 9. ročníka základnej školy (ZŠ 7. ročník 35,8%, 8. ročník 37,9%, 9. ročník 21,7%, SŠ 1. ročník 33,5%, 2. ročník 39,7%, 3. ročník 45,4%). Možno tak konštatovať, že so zvyšovaním ročníka v základných školách klesá percento žiakov, ktorí pripúšťali výučbu tém ľudských práv, v strednej škole je situácia opačná.

Obsah vyučovania obohatený o témy ľudských práv dokumentovali najmä respondenti z Trenčianskeho kraja, kde až takmer 50% (TN 46,5%) oslovených uviedlo, že problematika ľudských práv je súčasťou výučby vyučovacích predmetov v škole. Za nimi nasledujú žiaci zo škôl v Prešovskom a Banskobystrickom kraji, kde uvedený fakt potvrdilo viac ako 40% žiakov (PO 44,1%, BB 40,4%). Skutočnosť najmenej pripúšťali oslovení zo škôl v Bratislavskom kraji a to len 27,9%. Na absenciu problematiky vo vyučovacom procese poukazovali najmä opýtaní zo Žilinského kraja (ZA 27,5%), pričom najnižšiu hodnotu dosahuje v odpovediach žiakov z Trenčianskeho kraja (TN 18,2%). Celkovo možno konštatovať, že približne pätina oslovených bez rozdielu lokality školy pripúšťa, že problematika ľudských práv a práv dieťaťa nie je obsiahnutá v učebných osnovách školy. S problematikou ľudských práv sa vo vyučovacom procese stretávali častejšie respondenti žijúci v menších ako vo väčších mestách (do 2000 obyvateľov 34,8%, 2001-10 000 39,7%, 10 001-50 000 41,9%, 50 001-100 000 33,7%, nad 100 000 29,9%), najmenej pochádzajúci z veľkomiest. Títo síce najmenej poukazovali aj na absenciu výučby ľudských práv v jednotlivých predmetoch, avšak až každý druhý (50,2%) oslovený na otázku neodpovedal a volil možnosť neviem

Porovnaním údajov za súbory žiakov základných a stredných škôl sa zistilo, že s témou ľudských práv a práv dieťaťa sa oboznámilo v rámci vyučovania v škole 41,3% žiakov základných škôl a 42,6% stredoškolákov. Podľa výpovedí oslovených žiakov dochádza v súčasnosti k miernemu poklesu oproti predchádzajúcemu zisťovaniu (rok 2018: ZŠ 35,8, SŠ 39,4% rok 2016: ZŠ 41,3%, SŠ 42,6%). Pritom zatiaľ čo v minulom skúmaní stredoškólači viac ako mladší žiaci volili odpoveď neviem a nezaujali tak k problematike stanovisko, pri súčasnom zisťovaní prevažujú mladší žiaci. Stredoškólači častejšie deklarovali absenciu vzdelávania v oblasti ľudských práv v procese výučby. Oblasť ľudských práv a práv dieťaťa je v základných a stredných školách začlenená najmä do učebných osnov predmetov občianska výchova, občianska náuka a náuka o spoločnosti (ZŠ 86,2%, SŠ 76,1%), etika (ZŠ 7,2%, SŠ 13,5%), dejepis (ZŠ 14,4%, SŠ 6,3%). V ostatných predmetoch sú ľudské práva a práva dieťaťa spomínané len okrajovo a v to závislosti od osoby pedagóga.

Z porovnaní údajov s výsledkami z predchádzajúcich zisťovaní (roky 2014 a 2016) je zrejmé, že hoci u oslovených žiakov základných a stredných škôl prevláda presvedčenie, že problematika ľudských práv je súčasťou vyučovacieho procesu v škole (rok 2014 38,4%:26,5%, rok 2016 37,7%:29,3%, rok 2018 37,7%), stále viac sa ich prikláňa k názoru

o nízkom zastúpení ľudskoprávnych tém vo výučbe jednotlivých predmetov. Skutočnosť môže súvisieť so všeobecným trendom zvyšovania porušovania ľudských práv vo svete.

2. Postoje k ľudským právam

Cieľom vzdelávania k ľudským právam je rozvoj kompetencií a to nielen poznatkov, zručností, ale aj hodnôt a postojov. Premietnutie získaných poznatkov do praktického života žiakov základných a stredných škôl sme analyzovali aj zisťovaním miery dôležitosti jednotlivých konkrétnych ľudských práv pre život. Skúmaní žiaci hodnotili vyjadrením miery súhlasu resp. nesúhlasu 16 životných situácií spojených s ľudskými právami, a to ako v prostredí školy tak aj rodiny. Jednotlivé životné situácie pokrývajú rôzne oblasti ľudských práv: ochrana pred násilím, právo vyjadriť slobodne svoj názor, ochrana pred užívaním narkotických látok, ochrana pred prácou, právo na združovanie sa s inými, právo dieťaťa udržiavať kontakt s obidvoma rodičmi, právo na primeranú životnú úroveň, právo na ochranu pred neľudským a ponižujúcim správaním, právo na ochranu pred sexuálnym zneužívaním a právo na súkromie.

S výrokom „**môžem bez problémov vyjadriť svoj názor**“ v prostredí školy súhlasilo (rozhodne súhlasím a skôr súhlasím) 58,9% oslovených žiakov a uvedené percento je o niečo vyššie ako v predchádzajúcom zisťovaní (rok 2016 55,1%), pričom až viac ako každý tretí (37,1%) vyjadril jednoznačný súhlas. Uvedené percento sa ešte výrazne zvýšilo v prostredí rodiny, kde s výrokom súhlasilo 83,6% žiakov a 63,4% vyjadrilo jednoznačný súhlas. Necelých 13% (12,7%) respondentov však v prostredí školy a 4,5% v prostredí rodiny so skutočnosťou nesúhlasilo. Percentá sú takmer identické ako pri zisťovaní v roku 2016.

Pozitívny výsledok sa potvrdil aj v prípade výroku „**mám pocit, že nemám ani trochu súkromia**“ kde väčšina oslovených deklarovala nesúhlasné stanovisko (škola 40,7%, rodina 53,7%). V prostredí školy 32,1% a v prostredí rodiny 17,9% oslovených volilo nerozhodný postoj (aj súhlasím aj nesúhlasím). Percentá sú rovnaké ako v roku 2016. Súhlas s výrokom v podmienkach školy a rodiny pripustila pätina žiakov základných a stredných škôl (zhodne 20,8%), pričom hodnoty sú nižšie ako vo výskume v roku 2016 (rok 2016: škola 24,4%, rodina 21,8%). Približne 7% v rámci oboch prostredí volilo možnosť neviem, netýka sa ma to. Je teda zrejmé, že hoci väčšina oslovených žiakov základných a stredných škôl nemá pocit nedostatku súkromia ani v škole ani v rodine, každý piaty vníma súkromie ako nedostatočné.

Aj prístup k informáciám primeraným veku ohodnotila väčšina žiakov kladne. Až 61,8% respondentov je presvedčených, že sa v škole môže dostať ku všetkým informáciám, ktoré sú primerané ich veku, v rodine takto zhodnotili situáciu dokonca až tri štvrtiny (72,8%).. V oboch prostrediach sa však našli aj takí, ktorí prístup k informáciám vnímajú ako nedostatočný. Nesúhlasné stanovisko s výrokom prezentovalo v prostredí školy 13,2% žiakov a v prostredí rodiny 8,8%. Pritom až 21,5% volilo v rámci školy a 12,2% v rámci rodiny nerozhodný, ambivalentný postoj.

Nadpolovičná väčšina oslovených žiakov (škola 58,9%, rodina 63,7%) vyjadrila nesúhlas s výrokom „**často som trestaný spôsobom, ktorý ma ponižuje a ubližuje mi**“. Až každý druhý oslovený deklaroval v prostredí rodiny jednoznačný nesúhlas (50,1%) a v prostredí školy to bolo 41,4% žiakov. Zároveň však boli v súbore respondentov aj žiaci, ktorí pociťovali na vlastnej osobe tresty, ktoré ich ponižovali a ubližovali im (v škole 9,3%, v rodine 6,4%), pričom percento vykazuje od roku 2014 klesajúci trend (rok 2014: škola 11,4%, rodina 6,5%, rok 2016: škola 10,4%, rodina 6,4%, rok 2018: škola 9,3%, rodina 6,3%). Všeobecne tak výsledky dokumentujú na jednej strane už naznačovanú tendenciu nárastu násillia v spoločnosti, na druhej strane pokles používania telesných trestov pri výchove dieťaťa. Približne každý desiaty oslovený zaujal nerozhodný postoj (aj súhlasím aj nesúhlasím: škola 12,2%, rodina 9,4%).

Finančnú situáciu vyjadrenú výrokom „**často mi chýbajú peniaze**“ ohodnotila väčšina žiakov nesúhlasným stanoviskom. Je teda zrejme, že nedostatok finančných prostriedkov nie je aktuálnou záležitosťou väčšiny oslovených mladých ľudí. Zo zistených výsledkov vyplýva, že necelá polovica respondentov (škola 44,8%, rodina 48,5%), žiakov základných a stredných škôl je presvedčených, že im peniaze nechýbajú a uvedené percentá sú za celé sledované obdobie takmer rovnaké (rok 2014: škola 39,5%, rodina 46,5%, rok 2016: škola 45,1, rodina 48,5%, rok 2018: škola 44,8%, rodina 48,3%). Každý piaty (škola 20,1%, rodina 19,7%) však priznal, že im peniaze niekedy chýbajú, niekedy nie. Aj na všeobecný nedostatok peňazí ako v škole tak aj v rodine poukazovala približne pätina oslovených (škola 22,6%, rodina 20,6%), pričom 14,4% v škole a 11,2% mladých ľudí v rodine jednoznačne potvrdilo nedostatok financií. Zaujímavé je, že viac ako každý desiaty respondent nevedel k problému zaujať stanovisko a volil odpoveď neviem, netýka sa ma to.

S výrokom zameraným na právo na voľný čas a stretávanie sa s kamarátmi „**môžem sa stretávať s ľuďmi, ktorých mám rád**“ súhlasilo takmer 80% skúmaných žiakov. Dodržiavanie uvedeného ľudského práva deklarovalo v školskom prostredí 73,9% a v domácom prostredí 80,2% opýtaných. Pritom prevažná väčšina z nich (škola 58,1%, rodina 69,0%) uvádzala jednoznačný súhlas. Výsledky sú takmer podobné ako pri predchádzajúcich zisťovaniach predmetnej problematiky (rok 2014: škola 79,2%, rodina 82,8%, rok 2016: škola 79,3%, rodina 85,8%, rok 2018: škola 73,9%, rodina 80,2%), avšak v súčasnosti zaznamenávame mierny pokles súhlasného stanoviska a nárast nesúhlasu skúmaných žiakov s výrokom a demonštrovanie porušovania uvedeného práva na slobodu združovania, voľný čas a kamarátov (rok 2014: škola 6,6%, rodina 5,9%, rok 2016: škola 8,8%, rodina 6,5%, rok 2018: škola 11,7%, rodina 8,4%). Potvrzuje sa tak tendencia strachu rodičov o deti, vyplývajúcim zo situácie vo svete a v spoločnosti a s rozširovaním negatívnych javov v živote mladých ľudí ako je násilie, drogová závislosť, extrémizmus, terorizmus a podobne.

Postoj skúmaných žiakov k výroku „**dospelí mi viac ubližujú ako vychovávajú**“ jednoznačne vyjadrujú výsledky, podľa ktorých až takmer 70% opýtaných (rodina 67,9%, škola 64,7%) s uvedeným výrokom nesúhlasí. Súhlasné stanovisko vyjadrilo v prostredí školy 8,5% a 6,9% v domácom prostredí. Pri uvedenom výroku zaznamenávame mierny nárast násillia oproti výsledkom za ostatné roky. Znížilo sa percento respondentov, ktorí výrok odmietli (rok 2014: rodina 70,3%, škola 64,5%, rok 2016: rodina 72,8%, škola 67,4%, rok 2018: rodina 67,9%, škola 64,7%). Hoci výsledky potvrdili mierne zvýšenie pocitu násillia vo výchove u skúmaných žiakov základných a stredných škôl i napriek tomu môžeme hovoriť o pozitívnom zistení. Zvyšujúce sa prejavy násillia vo svete a v spoločnosti tak zvyšujú násillie aj v prostredí školy a rodiny, aj keď pri výroku o trestaní sa skutočnosť nepotvrdila.

Subjektívne vnímanie množstva voľného času sme vo výskume sledovali analýzou nasledovného výroku. S výrokom „**popri povinnostiach mi často nezostáva čas na oddych**“ súhlasilo v školskom prostredí necelých 30% (28,4%) opýtaných, v rodinnom prostredí 16,7%. Až približne 28,0% žiakov v oboch prostrediach (škola, rodina) však v prípade školských povinností zaujalo nerozhodný postoj (škola 28,0%, rodina 27,2%). Dostatok voľného času a teda nesúhlas s výrokom vyjadrovalo v prostredí školy 38,8% a v prostredí rodiny až každý druhý (49,1%) oslovený žiak základných a stredných škôl.

Slobodu prejavu ako jedno zo základných ľudských práv prezentované v našom výskume výrokom „**nikto ma nenúti fyzickým alebo psychickým nátlakom meniť názory**“ deklarovala súhlasným stanoviskom polovica oslovených žiakov (škola 48,0%, rodina 51,7%) a to ako v podmienkach školy, tak aj v domácom prostredí. Pritom až viac ako každý tretí (v škole 30,6%, v rodine 38,4%) vyslovil jednoznačne súhlasné stanovisko. Varujúca je skutočnosť, že na nedodržiavanie uvedeného práva v rodine poukazovalo 26,7% respondentov a 27,5% v škole a uvedené percento neustále stúpa. Tak zatiaľ čo v roku 2014 nesúhlas s výrokom o nátlaku na zmenu názorov prezentovalo v prostredí školy 23,7% žiakov

a v prostredí rodiny 26,7%, v roku 2016 už 27,3% v škole a 26,6% v rodine a v súčasnom zisťovaní to bolo 27,5% opýtaných, ktorí poukazovali na nátlak na zmenu názorov v škole a 26,7% v rodine. Hoci nárast nesúhlasného stanoviska s výrokom je len veľmi pozvoľný i tak naznačuje potrebu zaoberať sa ním. Je teda zrejmé, že skúmaní žiaci sa cítia pri presadzovaní vlastných názorov utláčaní a neakceptovaní a to ako v škole tak aj v rodine.

Ochrana pred drogami je podľa názoru nami skúmaných žiakov základných a stredných škôl vcelku dostatočná. Až 60,0% žiakov v prostredí rodiny a 57,8% v prostredí školy má pocit dostatočnej ochrany pred drogami a s nastoleným výrokom nesúhlasí. Približne 15% (škola 15,2%, rodina 14,3%) oslovených však vníma nedostatočnú ochranu ako v rodine tak aj v škole. Aj v tomto prípade zaznamenávame mierne zhoršenie situácie (rok 2014: škola 17,5%, rodina 14,5%, rok 2016: škola 59,5%, rodina: 66,2%, rok 2018: škola 57,8%, rodina 60,0%). A tak hoci u mladých ľudí všeobecne prevláda pocit dostatočnej ochrany pred negatívnymi javmi ako sú drogy, šikanovanie a podobne, mladí ľudia stále viac vnímajú nebezpečenstvo, potrebu ochrany a túto chápu ako nie celkom dostatočnú. Pritom každý desiaty oslovený jednoznačne vyjadroval súhlas s výrokom, že dospelí nedostatočne ochraňujú mladých pred negatívnymi javmi (škola 9,2%, rodina 9,1%).

Na prípadné sexuálne obťažovanie deklarované súhlasným stanoviskom s výrokom „**mám pocit, že som bol určitým spôsobom sexuálne obťažovaný**“ poukázalo (rozhodne súhlasím a skôr súhlasím) 6,4% (173) žiakov v prostredí školy a 3,0% (80) v rodine. Výsledky sú výrazne vyššie ako v predchádzajúcich zisteniach v rokoch 2014 a 2016 a tak zaznamenávame celkovo rastúci trend v sexuálnom obťažovaní ako v priestoroch školy aj v rodine (rok 2014: škola 4,6%, rodina 2,1%, rok 2016: škola 4,7%, rodina 2,7%, rok 2018: 6,4%, rodina 3,0%).

Postoje žiakov základných a stredných škôl k predloženým výrokom podľa prostredia (škola, rodina) potvrdili, že najvyššiu mieru súhlasu v prostredí školy deklarovali oslovení s možnosťou chodiť do školy, v prípade rodinného prostredia je to možnosť bez problémov vyjadrovať svoj názor. Tu však vysokú mieru súhlasu vyjadrovali aj s možnosťou chodiť do školy a slobodou stretávať sa s priateľmi. Obdobná situácia je aj na pôde školy. Je teda zrejmé, že mladí ľudia vo všeobecnosti vnímajú slobodu pri stretávaní sa s priateľmi, slobodu vzdelávania sa, ale aj možnosť vyjadriť svoj názor. V rodinnom prostredí respondenti deklarovali vysokú mieru súhlasu s výrokom o starostlivosti v prípade choroby a možnosti slobodného prístupu k informáciám potrebných pre svoj vek. S uvedenými výrokmi skúmaní žiaci vyjadrovali vysokú mieru súhlasu. Nerozhodný postoj sa v prostredí rodiny prejavil v prípade nátlaku meniť názory. Získaný aritmetický priemer miery dokumentuje, že žiaci s výrokom „nikto ma nenúti fyzickým alebo psychickým nátlakom meniť názory aj súhlasia aj nesúhlasia (mean 2,74). V ostatných výrokoch sa v prostredí rodiny oslovení prikláňajú skôr k nesúhlasu. Tento pozitívny výsledok dokumentuje, že respondenti sú presvedčení o tom, že popri povinnostiach majú čas na oddych, majú súkromie v rodine, rodičia ich chránia pred drogami, dospelí ich viac vychovávajú ako by im ubližovali a nie sú trestaní.

Záver

Dlhodobý kontinuálny výskum ľudských práv prináša so sebou množstvo informácií a to ako z pohľadu samotných žiakov základných a stredných škôl tak aj ich pedagógov rodičov a načrtáva vývojové trendy v skúmanej problematike.

Školské prostredie je ideálnym prostredím pre formovanie osobnosti detí a mládeže k uvedomovaniu si vlastných práv ale aj povinností, k rozširovaniu poznatkov z oblasti ľudských práv, k ochrane a rešpektovaniu ľudských práv a práv dieťaťa. Učiteľ spolu s rodinou má možnosť pomáhať pri ich aplikácii v prostredí školy, formovať životné postoje a

pomáhať predchádzať všetkým formám diskriminácie, rasizmu, xenofóbie, zlepšovať vzťahy medzi ľuďmi, presadzovať prvky tolerancie. Veď jednou zo základných podmienok naplňania Dohovoru o právach dieťaťa je dostatok informácií. Len tak je možné aby sa myšlienky a zásady Dohovoru pretransformovali do každodenného života dieťaťa.

V súvislosti s výskumnými zisteniami navrhujeme:

- *Prehlbovať výučbu ľudských práv a práv dieťaťa implementáciou do školských vzdelávacích programov a učebných osnov a posilňovať tak vedomosti žiakov o základných dokumentoch ľudských práv.*
- *Posilňovať inovatívne a aktívne formy a metódy výučby ľudských práv v základných aj stredných školách.*
- *Podporovať participáciu školy v aktivitách zameraných na ľudské práva, osobitne v Olympiáde ľudských práv a motivovať pedagógov pri príprave a zapájaní žiakov.*
- *Skvalitňovať spoluprácu rodiny a školy pri vzdelávaní v oblasti ľudských práv.*
- *Rozvíjať pedagogické spôsobilosti, cieľavedomé činnosti orientované na riešenie ľudskoprávných problémov a dosahovať tak efektívnejšie ciele.*
- *Podporovať rozširovanie právneho vedomie nielen žiakov, ale aj učiteľov v oblasti občianskeho, rodinného a pracovného práva.*